

EYNŞTEYNLƏ ROBİNDRONATH

THAKURUN* DANIŞIQLARI

**Bu Danışıklar Eynşteynin Bağ Evində Baş
Tutmuşdur.**

Birinci Danışiq. 14 İyul 1930-Cu İl.

Rus Dilindən Çevirən:

Araz Gündüz

Eynşteyn: Siz Dünyaya qaynayıb-qarışmayan, ondan ayrı olan tanrının varlığına inanırsınız mı?

Thakur: Dünyadan qıraqda olan tanrı yoxdur. İnsanın özlüyü–mahiyəti tükənməz, ölümsüz olduğu üçün də o, Dünyanı qavramağı bacarır. İnsan kimliyinin qavraya bilməyəcəyi bir nəsnə də ola bilməz. Bu isə elə, Dünyanın bütün gercəklərinin də

özündə insanilik daşması deməkdir. Dediklərimi aydınlaşdırmaq üçün bir elmi faktı örnək olaraq göstərmək istəyirəm. Materiya, elektronlarla protonlardan qurulmuşdur, onların arasında isə başqa bir nəsnə yoxdur, ancaq biz materiyanın törəmələrini–biri-biriylə bağlanan ayrı-ayrı elektronlarla protonların toplusu kimi yox, bütöv gerçəklik olaraq görməkdəyik. Bunun təkisi də, insanlıq dediyimiz gerçəklik ayrı-ayrı kimsələrdən yaranır, ancaq bu kimsələr arasında olan insanlıq bağları–ilişkiləri insanlıq toplumunu, bütöv görünən, yaşarı bir orqanizm biçiminə salır. Dünyayla insanlığın bağlılığı da elə, onların öz aralarında bu sayaq birləşməsindən yaranan bütövlükdür. Bu–insandan ayrılmaz olan Dünyadır. Dediym bu ideyanı mən incəsənətdə, ədəbiyyatda, dini inanclarda izləyib, araşdırmışam.

Eynşteyn: Dünyanı qavramaqda, biri-birindən seçilib ayrılan iki yanaşma vardır:

Dünyanın varlığı büsbütün insan anlayışından asılıdır.

Dünya insan anlayışından asılı olmayan bir gerçəklikdir.

Thakur: Yaşadığımız Dünya, Ölümsüz İnsanla sürəkli bir uyumluqda–harmoniyada olduğundan, biz bu Dünyanın gerçəklərini qavraya, gözəlliklərini duya bilirik.

Eynşteyn: Bu dedikləriniz, Dünyaya insan olaraq yanaşmaqdan doğan yozumdur.

Thakur: Başqa bir yozum ola da bilməz. Bu dünya, insanın dünyasıdır. Dünyaya elmi baxış–hansısa bir alimin baxışıdır. Dünya bizdən ayrılıqda var ola bilməz. Dünya, bizdən asılıdır, onun gerçəkliyi bizim anlayışımızdan asılıdır. Doğruluğun, gözəlliyin bəlli ülgülərinin–standartlarının olması, bu dünyanı güvənli–etibarlı eləyir,–bu standartları isə Ölümsüz İnsan yaratmışdır, onun qavradıqları, duyduqları isə, getdikcə, bizim qavramımıza, duyumumuza çevrilir.

Eynşteyn: Sizin dediyiniz bu Ölümsüz İnsanı–insanın özlüyü–mahdiyyəti də adlandırmaq olar.

Thakur: Elədir, bu–insanın ölümsüz, tükənməz olan özlüyü–mahdiyyətidir. Biz onu yaşadığımız duyğularla, bir də çəkdiyimiz əməklərlə qavraya bilərik. Bununla da, bizim adlaya bilmədiyimiz çevrələrdən qırağa çıxmağı bacaran Üstün İnsanı anlamağa başlayırıq. Elmi baxışlar, ayrı-ayrı kimsələrin qavramlarında qapanıb

qalmır, Dünyanın–ayrıca kimsələrdən yox, hamıdan asılı olan gerçəklərini arayıb-öyrənir. Din isə, ayrı-ayrı kimsələrdən asılı olmayan gerçəkliyi qavrayaraq, bizim bir az da dərində olan gərəklərimizlə bu gerçəklik arasında bağlılıq yaradır; dini inancların yardımı ilə qavradığımız gerçəklik, təkcə bizim yox, bəlli bir çoxluğun inandığı dəyərlərə çevrilir.

Eynşteyn: Onda belə çıxır, doğruluq da, gözəllik də, insandan asılı olan gerçəklərdir.

Thakur: Elədir.

Eynşteyn: Birdən insanlar yoxa çıxarsa, onda Belvederli Apollon* öz gözəlliyini itirərdimi?

Thakur: İtirərdi!

Eynşteyn: Mən gözəlliyin bu sayaq yozulması ilə barışıram, ancaq doğruluğu belə yozmağı yanlış sayıram.

Thakur: Nə üçün? Doğruluğu insandan başqa da bir qavrayanmı var?

Eynşteyn: Bu dediklərimi doğrultmağa söz tapa bilməsəm də, ancaq mənim inandığım din elə budur.

Thakur: Gözəllik–bitkin bir uyumluğun-harmoniyanın ideala yaxınlaşmasından doğur, bu özünün örnəyini Universal İnsanda göstərməkdədir; doğruluq isə bu Universal İnsanın anlağının qavradıqlarıdır. Biz, ayrılıqda götürülmüş kimsələr olaraq, kiçikli, böyüklü yanlışlıqlar eləyərək, sınaqlardan keçərək, anlağımızı aydınladaraq, bu doğruluğu qavramağa yaxınlaşırıq, yoxsa, biz doğruluğu başqa necə qavraya bilərik?

Eynşteyn: Mən elmin doğru saydıqlarının, doğrudanda elə insandan asılı olmayan düzgünlüklər, gerçəkliklər olduğuna sizi inandırmaq üçün söz tapa bilməsəm də, ancaq özüm buna ürəkdən inanmaqdayam. Götürün elə Həndəsədəki Pifaqor Teoremini, bu, insandan asılı olmayan bir gerçəkliyin, gözəyarı da olsa, doğruluğunu göstərmirmi? Elə isə, insandan asılı olmayan reallıqlar varsa da, onda bu reallıqlara uyğun olan doğruluqlar da olmalıdır, bunlardan birinin danılması, elə o birinin də danılması deməkdir.

Thakur: Universal İnsanın qavradığı gerçəklər, insanca olan gerçəklər olmalıdır, yoxsa bizim, yəni ayrı-ayrı kimsələrin, qavradıqlarımızı da gerçəklik saya bilmərik, onlara ən azından elmi gerçəkliklər deyə bilmərik, ancaq elə insanın düşünmək bacarığı yaradan orqanlarından doğulan bu məntiqi düşüncələrin yardımını ilə qavradığımız elmi gerçəklər də, bizi addım-addım doğruluğa sarı aparır. Hind fəlsəfəsinə görə, Brahma adlanan absolyut-mütləq bir gerçəklik vardır, onu yalnız istəməklə qavramaq olmaz, nə də onu sözlə anlatmaq olmaz. Onu qavramaq istəyən kimsə, büsbütün sonsuzluğa dalmağı, qovuşmağı bacarmalıdır. Bu isə sözsüz, elmi gerçəklik sayıla bilməz. Bizim bayaqdan söz açdığımız gerçəklər isə bəlli görünüşü olan gerçəklərdir, yəni onlar insan anlayışına gerçəklik tək görünürlər, ona görə də, bunlar ancaq insanca olan gerçəklərdir. Onu biz, Mayya* da, ilğım da adlandırıra bilərik.

Eynşteyn: Sizin, ola bilsin hind fəlsəfəsindən doğan yozumunuza görə, bu ilğım dediyiniz, yalnız ayrı-ayrı kimsələrin yox, bütün insanlığın qapıldığı bir ilğımdır.

Thakur: Elmdə biz bəlli bir düzənə uyaraq, öz anlayışımızın dar çevrəsindən qurtuluruq, ona görə də, Universal İnsanın anladığı gerçəkləri qavraya bilirik.

Eynşteyn: Bu gerçəklik bizim anlayışımızdan asılıdır mı? Başlıca problem də elə budur.

Thakur: Bizim doğru adlandırdığımız,–gerçəkliyə subyektiv yanaşma ilə obyektiv yanaşmanın ağılabatan uyumluğundan-harmoniyasından yararır, elə Universal İnsan da gerçəkliyə bu sayaq yanaşır.

Eynşteyn: Ona qalsa, biz gündəlik yaşamımızda belə, işlədiyimiz predmetlərin varlığının insandan asılı olmadığını sanırıq. Biz bunu, duyğu orqanlarımız arasında anlaşılmazlıq yaranmasın deyə eləyirik. Örnək üçün, bu gördüyünüz stol, evdə bir kimsə olmayanda belə, öz yerində dayanıb-duracaq, yox olmayacaqdır.

Thakur: Elədir, dediyiniz durumda stol hansısa bir kimsə üçün görünməz olacaqdır, ancaq o universal anlaqdan gizli qala bilməyəcəkdir. Mənim stol kimi qavradığım nəsnəni, mənim kimi anlaq yiyəsi olan bütün kimsələr də belə qavrayacaqlar.

Eynşteyn: Gerçəkliklərin varlığının insandan asılı olmadığını sözlə anlatmaq, doğrultmaq olmur, ancaq, lap deyərdim, yer üzündə yaşamış ilkin insanlardan tutmuş bugünəcən, bütün insanların hamısı buna inanmaqdadır. Biz gerçəkliyi qavraya bilməyi, ancaq Universal İnsanın obyektivliyinə bağlayırıq, yalnız onun bacaracağı bir iş sayırıq. Yəni, bizim varlığımızdan, sınaqlarımızdan, anlağımızdan, istəklərimizdən asılı olmayan gerçəkliklər vardır, ancaq biz bunun nədən belə olduğunu sözlə anlatmaq gücündə deyilik.

Thakur: Elmin anlatdığına görə, stolun bərk bir predmet olması yalnız bir görünüşdür, elə bunun kimi də, insanın anlağı olmasaydı, onda onun stol tək anladığı predmet də olmayacaqdı. Bununla yanaşı, stolun elementar fiziki varlığının, –elektrik yüklü, ara vermədən fırlanan, kiçik dənəciklərdən qurulduğu da artıq bəllidir, ancaq bunu bilməyimiz də elə insanın anlaqlı olmasına görədir. Gerçəkliyi qavramanın gedişində, Universal İnsanın anlağı ilə, ayrı-ayrı kimsələrin anlağı arasında arasız kəsilməz bir çəkişmə gedir. Elmdə, fəlsəfədə, etikada, sürəkli bir qavrama prosesi getməkdədir. Məncə, insandan asılı olmayan hansısa absolyut-mütləq gerçəklik olsaydı belə, o bizim üçün büsbütün gərəksiz olardı. Biz düşüncəmizi gücə salıb, elə bir anlaq qondara bilərik, o baş verən olayların ardıcılığını yalnız zamana görə dəyərləndirsin, onların baş verdiyi məkanı gözdə eləsin, onda Dünyada baş verən olayların ardıcılığı da yalnız zamandan asılı olar, haradasa not yazılarının ardıcılığına görə çalınan musiqiyə oxşayardı. Belə bir anlaq üçün, gerçəkliyi qavramaq, musiqi gerçəkliyini qavramaq kimi baş verəcəkdir, burada artıq Pifaqor Teoreminin azacıq da olsa anlamı qalmayacaqdır. Turalım, kağız adlanan gerçəklik var, o özü-özlüyündə ədəbiyyat adlanan gerçəklikdən çox-çox uzaqdır. Kağız yeyən Göstəbəyin qavramında ədəbiyyat adında bir predmet yerli-dibli yoxdur, ancaq insanın anlağında ədəbiyyat adlı gerçəklik var, özü də o, kağız adlanan gerçəklikdən qat-qat dəyərlidir. Ona görə də, insan anlağından, duyğularından asılı olmayan hansısa bir gerçəklik olsa belə, biz özümüzün insan anlağımızla yaşadığımızca, o bizim üçün büsbütün gərəksiz, dəyərsiz olaraq qalacaqdır.

Eynşteyn: Onda belə çıxır, mən dinə sizdən çox inanmaqdayam.

Thakur: Mənim dinim–Ölümsüz İnsanı, Universal İnsan ruhunu, öz varlığında axtarıb tapmaq, onu qavramaqdır. Mən bütün bu dediklərimi geniş olaraq, “İnsanın dini” adlı mühazirələrimdə göstərmişəm.

***Hind-Benqal Ədəbiyyatının görkəmli yazıçısı, Ədəbiyyat üzrə 1913-cü ilin Nobel ödülünü almış Robindronath Thakurun adı, Ədəbi çevrəmizdə rus dilindən yanlış çevrilərək, Rabindranat Taqor kimi işlənmişdir.**

***Belvederli Apollon–Burada, əski çağlarda yunanların Günəş, işıq tanrısı sayılmış Apollonun Vatikanın Belveder bağçasındakı mərmər heykəli anılır.**

***Mayya–induizmlə buddizmdə bir termin olaraq işlənmişdir, bu inanclara görə, insanın öz qavramı ilə öyrənib bildikləri, gerçəkliyin ötəri-keçici görüntüləri–mayyalardır.**

İkinci Danışiq. 19 Avqust 1930-Cu İl.

Thakur: Biz bu gün doktor Mendellə, bu yaxınlarda ortaya çıxan riyazi hesablamaları

kimliyimizin çevrəsində, yetərincə özgürlük qazana, istəklərimizi gerçəkləşdirməkdə böyük uğurlar qazana bilərik.

Eynşteyn: Bu dedikləriniz, musiqi çalğıçılığının uzun illər boyunca yüksəlib, çox böyük yetkinliyə çatdığı yerlərdə ola bilər, belə olanda musiqinin insan anlayışını yaxşılaşdırmağa doğru dəyişmə bilmək gücü də yaranır. Avropada, lap çoxdan, musiqi xalqla doğmalığını itirib, onun dünyaduyumuna yadlaşmış, az qala, ancaq bu işin bilicilərinin anlayışına, duya bildiyi, gizlilərlə dolu bir incəsənətə çevrilmişdir.

Thakur: Siz avropalılar, ellikcə, özünüzün bu çox ağır qavranılan musiqinizə alışmağa çalışmalısınız. Hindistanda musiqini səsləndirərkən yol verilən özgürlük ölçüsü, çalğıçının yaradıcı kimliyi ilə sıx bağlıdır. O bəstəçinin qoşduğu mahnını, özünü kimi çalıb oxuya bilər, ancaq bunun üçün gərək onun, çaldığı bu melodiyanın ritmik quruluşunu qavramaq bacarığı da olsun.

Eynşteyn: İncəsənət örnəkləri böyük ülgülərə arxalandıqca, melodiyanın daşdığı ideyanı bütünlüklə açıqlaya bilər, bununla yanaşı bu açıqlama üçün çoxlu musiqi yozumları–variasiyaları düşünüb tapıla bilər. Bizim musiqilərdə isə, bu variasiyalar da öncədən bəllidir...

Thakur: Biz davranışlarımızda yaxşılaşdırma ülgülərini gözlədikcə, öz mənliliyimizi gerçəkləşdirmək üçün ən böyük özgürlük qazanmış oluruq. Davranışın arxalandığı prinsip belə olmalıdır, ancaq burada xarakter, yəni, bizi bu prinsipə davranmağa yönəldən gücümüz, bir də bu prinsipə ərsəyə yetən mənliliyimiz, bizim öz yaradıcılığımız–özümüzün özümüzü yaratmağımız olacaqdır. Bizim musiqidə, çalğıçının yaradıcılıq özgürlüyü ilə, öncədən verilmiş, yerinə yetirilməsi gərəkən düzənlər qoşulaşır.

Eynşteyn: Şərqilərin sözləri dəyişilə bilərmi? Yəni, oxuyan bu şərqini özünün qoşduğu sözlərlə səsləndirə bilərmi?

Thakur: Olar. Bizdə Benqaliyada bu sayaq şərq oxunuşu vardır- biz buna kirtan deyirik- burada oxuyan şərqiyə özündən söz artıraraq, onu istədiyini kimi yozub oxuya bilər. Bu isə, şərqini izləyənlərdə çox böyük coşğunluq yaradır, oxuyanın o andakı cılığlığı, onlara da çox gözəl duyğular aşılayır.

Eynşteyn: Çalınan musiqidə metrik forma, başlanğıcdan sonacan dəyişməz qalır mı?

Thakur: Qalır. Siz burada bəlli bəstənin çevrəsindən çıxma bilməzsiniz; çalğıçı özünün bütün yozumlarında musiqinin bəlli ritmini, metrikasını gözləməlidir. Sizin avropa musiqisində metrikanı dəyişmək olar, ancaq melodiyanı dəyişməyə yol verilmir.

Eynşteyn: Hind musiqisini söz oxumadan çalır larmı? Söz oxumadan çalınan musiqi dinləyicilər üçün anlaşılabilir olarmı?

Thakur: Bizdə elə şərqilər var, ondakı oxunan sözlərin anlamı olmur, yəni oxuyan bu sözlərdən, notsayağı yararlanır, musiqiyə züyük tutur. Quzey Hindistanda musiqi çalğıçılığı Benqaliyadakına oxşamır, orada musiqi dinləyiciyə hansısa sözü çatdırmaq üçün çalınmır, çalğının üstündə söz oxunmaya da bilər. Buradakı musiqi çox dərin, olduqca incədir, melodiya addım-addım yüksələrək, özünün yetkinliyinə çatır.

Eynşteyn: Bu musiqilər çoxsəslidirmi?

Thakur: Burada çalğı alətlərindən, harmoniyanı saxlamaq üçün yox, ritmi gözləmək üçün yararlanırlar, yəni, bununla musiqinin bir az da tutarlı, dərin olmasına çalışırlar. Elə sizin musiqinin bütünlüklə bəlli bir harmoniya ilə yüklənməsi də, onun melodiyasını korlamır.

Eynşteyn: Mən isə deyərdim, bizim musiqidə harmoniyanın melodiyanı korlaması da olur. Mən harmoniyanın melodiyanı “üfürüb şişirtməyi” durumları deyirəm.

Thakur: Melodiya ilə harmoniya–şəkildəki xətlərlə boyalar kimidir. Qrafika ilə çəkilmiş şəkil bitkin bir gözəllikdə ola bilər; onu boyamaq isə qarışıqlıq, anlamsızlıq yaradardı. Ancaq başqa örnəklərdə, boyalarla xətlərin birləşmələrindən olduqca gözəl rəsmlər yaranır, sözsüz, burada gərək boyalar xətləri sıxışdırıb görünməz eləməsin.

Eynşteyn: Bu çox gözəl bənzətmədir; burası da var, yaranışına görə, xətlər boyalardan qat-qat öncə törənmişdir. Görünür, sizin melodiyalar öz quruluşuna görə,

bizimkilərdən qat-qat dolğundur. Ola bilsin bu deyilənlər Yapon musiqisi üçün də doğru olsun.

Thakur: İstər Doğu(Şərqi), istərsə də Batı(Qərb) musiqisi olsun, bunların bizim anlayışımızı necə yönətdiyini araşdırmaq qalay bir iş deyildir. Batı musiqisi məni çox duyğulandırır; mən bu musiqinin quruluşca geniş, kompozisiyaca böyük, gözəl bir musiqi olduğunu duyuram. Bizim musiqi məni iliyimə kimi duyğulandırır, bu, onda çox dərin bir lirizm olduğu üçündür. Avropa musiqisi öz xarakterinə görə epikdir, bu musiqinin qoşulmasına çox böyük əməklər qoyulmuşdur, öz quruluşuna görə onu qotik* musiqi adlandırmaq da olar.

Eynşteyn: Bax elə sizin indicə dediklərinizi, biz avropalılar sonacan özümüz üçün aydınlaşdırma bilməmişik. Biz bilmək istəyirik, görəsən, bizim musiqi insanın fundamental duyğularındanmı qaynaqlanır, yoxsa, bu ötəri-keçici duyğularımızın törəməsidir, səslərin uyuşmasının(konsonansın), küyə(dissonasa) çevrilməsi gerçəklikdir, yoxsa bu bizə belə gəlir?

Thakur: Onu deyə bilərəm, fortepianonun səslənməsi məni bir az çaşdırır. Skripkanın səsi, qat-qat artıq ürəyimə yatır.

Eynşteyn: Görəsən, gəncliyində Avropa musiqisi eşitməyən yaşlı indus, ona ilk qulaq asanda, hansı duyğuları yaşayacaqdır?

Thakur: Ötənlərdə, mən bir ingilis musiqiçisindən, bir klassik musiqi örnəyini götürüb, mənim üçün araşdırmasını ummuşdum, ondan hansısa musiqi parçasını gözəl çala bilməsi üçün, hansı elementlərdən yararlandığını soruşmuşdum.

Eynşteyn: İşin ağırlığı da elə bundadır, istər Doğudan, istər Batıdan götürülmüş gözəl musiqi örnəklərini araşdırmaq baş tutan iş deyil.

Thakur: Dinləyiciləri belə dərinləndən duyğulandıran musiqidə bir sonsuzluq vardır, o, çalğının yolağına-məcrasına sığmır, eşitdiyimiz çalğı, özündən qat-qat böyük olan bir anlamı bizə andırırsa da, ancaq onun hamısı deyil.

Eynşteyn: Bizim bu yöndə apardığımız bütün köklü araşdırmalar, o sıradan incəsənətin insana aşladığı duyğuları öyrənməyimiz də, istər Avropada, istərsə də Asiyada

